

ВЛАСНІ НАЗВИ МАРТОЛОСІВ «ДЕФТЕРА МУФАССАЛА 1681 РОКУ»: ХАРАКТЕРИСТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).272–279

Купчинська З. Власні назви мартолосів «Дефтера Муфассала 1681 року»: характеристика твірних основ; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню власних назв мартолосів XVII ст., які засвідчені в маловідомому турецькому історичному джерелі «Дефтер Муфассал 1681 року». Простудійовано понад 70 антропонімів. Метою статті є аналіз твірних основ власних назв мартолосів. Щоб досягти мети, визначено такі завдання: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) виокремити антропонімію мартолосів XVII ст.; 3) провести аналіз твірних основ власних назв людей індексу «Greek, Bulgarian, and South Slavic Names among the Registered Martoloses» та порівняти їх із сучасним антропоніміконом. У розвідці використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Давні антропоніми, виокремлені з історичного джерела, – додаткове джерело антропонімікону, який функціонував на території Славії в XVII ст. Власні назви людей, що репрезентовані в «Дефтері Муфассалі 1681 року», свідчать про давність таких онімних утворень, адаптацію запозичених імен (особливо грецького походження) на загальнослов'янському ґрунті, зокрема українському. Практична цінність статті полягає в тому, що виявлені та проаналізовані власні назви мартолосів поповнили загальнослов'янський антропонімікон. У результаті розвідки було встановлено особливості власних назв мартолосів: 1) власні назви мартолосів, яких Османська імперія на Балканах у XV–XVII ст. набирила на службу з місцевого християнського населення, яке зазвичай переходило в іслам, свідчать, що антропонімія є стійкішою, ніж нове віросповідання та служба в інтересах завойовників. Це підтверджують твірні основи власних назв мартолосів:

- більшість антропонімів належить до загальнослов'янського канонічного іменника: Andrey, Dimitraş, Dimitre, Dimiti, Dimo, Foro, Hinko, İhnat, İliya, İvan, Kosta тощо;
- засвідчено сім одиниць антропонімів, у твірних основах яких маємо композити і відкомозитні назви: Braniç, Diçko, Radiç, Radimir, Radul, Latko (Lanko), Ostanko, Pribit;
- відапелятивних твірних основ виявилось лише дві: Kantari та Muha.

2) вплив турецької мови засвідчено:

- на рівні фонетики в християнських іменах: Girigor, Guri, Gürgi, Gürgote;
- на правописному рівні: İpribit (хоч зафіксовано варіант Pribit), İspas, İstati, İstavro, İstoyan, İstrati.

3) виявлено антропоніми із затемненим походженням твірних основ: Pelisan, Pertrenuha, Şahin. Тут, звичайно, можемо аргументувати помилковими записами, адже це пам'ятка XVII ст., написана турецькою мовою, але арабською графікою.

4) для власних назв мартолосів характерним є південнослов'янський фонетичний вплив, однак маємо засвідчений значний відсоток антропонімів, які співзвучні з українськими відповідниками, що важливо для підтвердження загальнослов'янського історичного антропонімікону.

Ключові слова: антропонімія, мартолоси, твірна основа, загальнослов'янські власні назви, «Дефтер Муфассал 1681 року».

Постановка проблеми. Антропонімія формувалася впродовж багатьох століть. Історичні джерела, які виринають із небуття і на сучасному етапі, свідчать про діахронну тяглість власних назв, тому важливим завданням сучасної ономастики є створення вичерпного банку антропонімів, які функціонують тепер і засвідчені в минулому. Поява нових джерел інформації, зокрема історичної пам'ятки XVII ст. «Дефтера Муфассала 1681 року», сприяє оприлюдненню та студіюванню твірних основ антропонімів, словотвірних засобів, які репрезентовані в онімах, що виокремлені з джерельної бази XVII ст. Крім цього, діахронний антропонімікон засвідчує його загальнослов'янський характер.

Аналіз досліджень. В українській антропоніміці є низка досліджень, у яких репрезентовано історичні прізвищеві назви людей [Осташ, 1995; Пахомова, 2012; Фаріон, 2001; Єфименко, 2003; Кравченко, 2004; Денисюк, 2006; Яшук, 2019], однак залишається поза увагою значний масив антропонімів, що «приховані» в маловідомих пам'ятках,

до яких належить «Дефтер Муфассал 1681 року» [Kołodziejczyk Dariusz, 2004]. Опрацювання індексу онімів цього джерела сприятиме поповненню загальнослов'янського, зокрема українського, антропонімікону в діахронії. Тому **метою** статті є аналіз власних назв мартолосів, засвідчених у «Дефтері Муфассалі 1681 року». Щоб досягти мети, визначаємо такі **завдання**: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) провести аналіз твірних основ власних назв людей індексу «Greek, Bulgarian, and South Slavic Names among the Registered Martoloses» (грецькі, болгарські та південнослов'янські імена серед зареєстрованих мартолосів) та порівняти їх із сучасним антропоніміконом. У статті використані описовий **метод** і методи аналізу, систематизації та порівняння. Для аналізу обрано понад 70 антропонімів, що репрезентовані в зазначеному індексі.

Виклад основного матеріалу. «Дефтер Муфассал 1681 року» – турецька історична пам'ятка, яка

уможливило вивчення соціально-економічних і певною мірою політичних відносин в Османській імперії (Порті), починаючи з XV ст. Це – детальні переписи провінцій імперії, які містять назви міст, містечок, сіл, відомості про підвладне, головню християнське, населення, що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою й готівкою [Крикун 2011, с. 603]. У Порті традиційно документація велася турецькою мовою, але арабською графікою. «Дефтер Муфассал 1681 року» оприлюднив відомий польський історик Даріуш Колодзейчик. У книзі (Dariusz Kołodziejczyk. *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary.* Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.) він як укладач і автор коментарів наводить текст Муфассала сучасною турецькою мовою, транслітеруючи латинкою.

Про рукопис «Дефтера Муфассала 1681 року», його частини, палеографічні особливості, його укладачів тощо вже йшлося в окремих публікаціях [Купчинська, 2021; Купчинська Студії, 2021; Купчинська III., 2022; Купчинська IV.; 2022].

На особливу увагу заслуговують індекси антропонімів (Українські (руські) та деякі польські імена (крім поляків у Кам'янці); імена поляків, зареєстрованих у Кам'янці (лише християнські імена); єврейські імена; вірменські імена; грецькі, болгарські та південнослов'янські імена).

Слід зазначити, що проблем із ідентифікацією назв географічних об'єктів та записом власних назв у цій історичній пам'ятці було багато, головна причина в тому, що назви дуже багатьох поселень у Муфассалі орієнтовані на їхнє польське звучання [Крикун 2011, с. 612–614]. У Муфассалі спостерігаємо значний вплив норм турецької мови в записках ойконімів та антропонімів, зокрема було обов'язкове подання літери **I** на початку тих із них, які мали збіг **s** і **z** з іншими приголосними (Iskala, Izvan). У тексті подаватимемо всі варіанти назв, адже в окремих випадках назви з початковим **i** залишилися в українському антропоніміконі і до сьогодні. Яскравим прикладом цього є зафіксований у Дефтері онім İstanenko, а сьогодні маємо такі варіанти: Істаненко, Станенко. В «Індексі власних назв» подано чотири позиції: 1) транслітерація (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) інтерпретація власної назви; 4) сторінка в Дефтері. У статті опускаємо арабський запис та потракування Д. Колодзейчика цієї назви, для нас дуже важливим є транслітерований антропонім. Ми не можемо бути абсолютно впевненими в тому, що цей запис власної назви правильний, але переконані, що «затранскрибовані» форми антропонімів максимально наближаються до реального звучання цих онімів у XVII ст. Доказом цього є: 1) сучасні відповідники-пропріативи; 2) похідні форми від зафіксованих в Дефтері антропонімів. Тому, аналізуючи антропонімікон цього історичного турецького джерела, будемо обов'язково зважати на цих два аспекти [Купчинська 2021, с. 282–283].

Особливістю антропонімного матеріалу цієї статті є те, що ми аналізуватимемо власні назви мартолосів, які Д. Колодзейчик виокремив і сформував індекс «Greek, Bulgarian, and South Slavic Names among the Registered Martoloses» (грецькі, болгарські та південнослов'янські імена серед зареєстрованих мартолосів). Хто такі мартолоси? І чому нас цікавлять їхні власні назви?

Мартолоси були частиною війська Порті, вони гарантували внутрішню безпеку Османської імперії на Балканах у XV–XVII ст. До цього війська залучали здебільшого місцеве християнське населення, яке зазвичай переходило в іслам, це «категорія залежного населення з особливими обов'язками та статусом. Османська держава доручила їм стежити за безпекою гірських і лісистих районів, узбережжя та інших подібних районів. Вони були зобов'язані боротися проти розбійників у ввіреній їм місцевості» [Грозданова, Андреев, 1986, с. 297]. Мартолоси мали привілейований статус у війську. Їх охоче використовували османи як піші ударні частини, які власне були залишком старої доосманської військової організації на Балканах та комплектувалися з селян-християн. Загони мартолосів дислокувалися на європейських кордонах Османської імперії і в мирний час виконували охоронно-поліцейські (захист доріг, перевалів та копалень, залогова служба, боротьба з гайдуками) та розвідувальні функції. У воєнний час вони були особливо ефективні під час облог та штурмів фортець – там, де з'являлися мартолоси у своїх традиційних червоних ковпаках, слід було очікувати рішучих дій османської армії [Дудар 2014, с. 124; Срібняк 2011, с. 94]. Зацікавили нас їхні власні назви через те, що більшість антропонімів належать до спільнослов'янських, відповідно вони репрезентовані й в українському антропоніміконі. Проаналізуємо понад 70 власних назв мартолосів, які засвідчені в «Дефтері Муфассалі 1681 року».

Andrey [21]* (Андрей < Андрій/Андрей (Тр., 33)).

Branic [21] (Браніч/Бранич < південнослов. Брана (повні чоловічі імена Бранибор, Бранислав, Драгобран (Чуч., 88) + -іч/-ич. В Україні маємо лише форму прізвища Браніч (од.), є похідне Браниченко)**.

Dičko [21] (Дічко/Дичко < південнослов. Брана (скорочене ім'я від повного чоловічого імені у сербів та хорватів Бенедикт, Дикослав, Димитар, Дионисій, а у болгар – Димитьр, Дичко, Радичко (Чуч., 197) + -к(о). І Дичко, і Дічко як прізвища функціонують у сучасному українському антропоніміконі).

Dimitraş [25] (Дімітраш/Димитраш < Димитр (Тр., 107) + аш (пор. Григораш, Дмитраш (Ред., 115)). Обидва прізвища функціонують у сучасному антропоніміконі України (СПЧ, 121).

* Цифри у квадратних дужках означають номер сторінки історичної пам'ятки «Дефтер Муфассал 1681 року», на якій зафіксований антропонім.

** Наявність зазначених сучасних прізвищ можна перевірити на вебресурсі <https://ridni.org/karta>

Dimitre [25] (Дімітре/Димитре < Димитр (Тр., 107) + *-j(ε). Маємо архаїчну форму антропоніма, який засвідчує субстантивізацію присвійного прикметника *-j(ε). Сьогодні такого прізвища на території України не зафіксовано.

Dimiti [24–25] (Діміті/Димити < Дмитро/Димитр (Тр., 107)).

Dimo [25] (Дімо/Димо < Дім/Дим + -o(-'o) < Дмитро/Димитр/Дімочок/Дімчик/Димцьо (Тр., 107)).

Foro [21] (Форо < Фор (гр. phoros «який несе» (Тр., 394) + -o(-'o) // можливо, від скорочених Никифор (Тр., 251), Христофор (Тр., 403)). Таких власних назв у сучасному антропоніміконі нема, є похідні: Форкош, Форись.

Girigor [25] (Гірігор/Гиригор < Григор/Григорій).

Guri [25] (Гурі < Гур(i) < Гурій. Очевидно, фінальне -і – результат стягнення.

Gürgi [21, 25] (Гюргі < Гюргя (Илчев, 567) < скорочене від Гюргия (Илчев, 151) < Георгій.

Gürgote [25] (Гюрготе < Гюргя (Илчев, 567) < скорочене від Гюргия (Илчев, 151) + -от(ε) (пор. Лакута, Сукота (Редько 2023, 296).

Hinko [21] (Гінко/Хінко/Гинко/Хинко < Гинь, Гиньо, Гинько, Гиник < Євген, Геннадій (Тр., 86, 118–119), усі фонетичні варіанти цього антропоніма сьогодні зафіксовано в Україні.

Ihnat [25] (Гнат/Ігнат < (Ігнат/Гнат (< Гнат, Ігнат, Ігнатій (Тр., 90–91)). У XVII ст. антропоніми Ігнат/Гнат головно функціонували як імена, а на сучасному етапі маємо 726 од. прізвища Ігнат і 430 од. Гнат.

Iliya [21] (Ілія < Ілія (Тр., 151) < Ілля). Зафіксовано на сучасному етапі лише одного носія фонетичного варіанта прізвища Ілія. Як ім'я цей антропонім репрезентовано в лексикографічних працях (Тр., 151).

Ipribit [25] (Іпрібіт/Іприбит/Прібіт/Прибит < архаїчна композитна конструкція з indeklinabile-компонентом При- та Вут (< псл. byti (ЕСУМ I, 187–188, 309; пор. композити: Radobyt, Chotěbyt (Sv., 72), Drohobyt (Mal., 74). Композитні імена репрезентовані в усіх слов'янських мовах і на різних онімних рівнях, особливо це яскраво проявляється в антропонімії. Зафіксовано прізвища Прибит і Прібіт, є й похідні: Прибитько, Прибитков, Прібітко, Прібітков. Із початковим і назв не засвідчено на сучасному етапі.

Ispas [25] (Іспас/Спас (Тр., 346)). Таке ж прізвище існує в сучасному українському антропоніміконі (366 од.).

Istati [24] (Істат/Стат < Стат (пор. Остат (Тр., 276) < Євстафій (Тр., 125)). Обидва варіанти втрачені.

Istavro [21, 25] (Іставро/Ставро < Ставр, Ставрій (Тр., 346) + -o(-'o)). Засвідчено прізвище на сучасному етапі Ставро (16 од.) та похідні: Ставров, Ставрович тощо . З початковим і назва втрачена.

Istefan [21, 25] (Істефан/Стефан < Степан/Стефан (Тр., 348)). Шляхом трансонімізації власна назва людини перейшла на рівень прізвища, сьогодні

ні маємо його 30 носіїв.

Istoyan [21] (Істоян/Стоян < Істоян/Стоян (Тр., 352)). У сучасному українському антропоніміконі маємо значну кількість прізвищ Стоян – 2470 од.

Istrati [25] (Істраті/Страті < Істрат/Страт + -і(й) < Стратон, Євстратій, Стратилат, Стратій, Стратоник (Тр., 352)). Обидва варіанти збереглися до сьогодні: Істратій – 98 од., Стратій – 619 од.

Ivan [21, 25] (Іван (Тр., 143)). Існує прізвище Іван (319 од.).

Kantari [25] (Кантарі < можливо, апелював кантар (СУМ IV, 89)).

Kosta [21, 25] (Коста < Кост (пор. Костак, Костан, Косташ (Тр., 182) + -а < Костантин/Костянтин). Засвідчено 98 носіїв омонімічного прізвища .

Kostanti [25] (Костанті (пор. Костанди – скорочене від Костандин (Илчев, 271) < Костантин/Костянтин (Тр., 182–183)).

Kurilo [21] (Куріло/Курило < Кирило (пор. Курило, Курилко, Курилик (Тр., 174). Прізвище Курило поширене в Україні, маємо понад шість тисяч носіїв, а Куріло – лише 370 одиниць .

Latko (Lanko?) [21] (Латко (Ланко) < Латко: 1. Імовірно, видозміна прізвища Ладко, що виводиться від антропооснови лад-, ладити – «впорядковувати» чи безпосередньо від західнослов. імен на зразок Ladislav. 2. Від антропоніма Лата + -ка з подальшим переходом його в парадигму на -к(о). П-ща Łatko і Łatka поширені в Польщі (Rymut II, 35) (Чуч., 328). Щодо Ланко, то: 1. Від Лан (пор. Ланик (Ред. I, 580). 2. Здрібніле від Лано < Милан, Харалан (Илчев, 297)). Обидві назви актуальні в українському антропоніміконі.

Levus [25] (Левус (пор. Левусик, Левусь (Тр., 191) < Лев)). Існує сьогодні й таке прізвище та похідні .

Mačko [21] (Мачко < Мач(а) (< Емануїл, Максим, Марко, Матей) + -ка (Чуч., 373) з подальшим переходом його в парадигму на -к(о)). Сьогодні в Україні функціонує таке прізвище та його похідні .

Maksim [25] (Максім/Максим < Максим (Тр., 206)). Зафіксовано й омонімічні прізвища Максим (58 од.) та Максим (807 од.).

Manul [24] (Манул < Manul (пор. Мануль, Манулик, Манулько (Тр., 209) < Мануїл, Мануїло). На сьогодні маємо аналогічне прізвище Манул та його похідні: Мануляк, Мануленко, Манулевич тощо .

Manuliy [25] (Манулій < Манул (пор. Мануль, Манулик, Манулько (Тр., 209) + -ій) < Мануїл, Мануїло).

Marko [21, 24] (Марко < Марко, Маркіян (Тр., 215–216)). Існує сучасне прізвище Марко (2323 од.) (Ред. II, 654).

Mičko [21] (Мічко/Мичко < Міч/Мич (< Микола, Мичифор (Никифор) (Керста 121)) + -к(о)). І на сьогодні такі власні назви є в українському антропоніміконі: Мічко (13 од.) та Мичко (463 од.).

Mihaylo [25] (Міхайло/Михайло < Михайло (пор. Міхайло, Міхалик (Тр., 236–240)).

Існують сучасні прізвища у двох варіантах: Михайло (67 од.) і Міхайло (4 од.) .

Mikita [21] (Мікіта/Микита < Микита (пор. Мікіта) (Тр., 228)). У сучасному українському антропоніміконі є обидва варіанти омонімних прізвищ.

Muha [25] (Муха < апелятив муха). Понад шість тисяч засвідчень такого прізвища в українській антропонімії.

Niko [25] (Ніко/ Нико < Микола (пор. Ніко) (Тр., 230)). Однозвучного прізвища сьогодні нема, але є чимало похідних.

Nikodiy [25] (Нікодій/ Никодій < Нікода/ Никода (пор. Никодя (Тр., 252) + -ій (пор. Карпій, Яцій (Редько 2023, 282) < Никодим). На сучасному етапі є прізвища Нікода (13 од.) і Никода (10 од.).

Nikola [21, 25] (Нікола/ Никола < Микола (пор. Николай, Никола (Тр., 230)). Засвідчено чотири носії прізвища Никола, а Никола як прізвище на сучасному етапі занепало.

Nikolay [25] (Ніколай/ Николай < Микола (пор. Николай, Никола (Тр., 230)). Прізвище Ніколай сьогодні функціонує, а від Николай сформувалося багато похідних: Николайчук, Николайчик, Николайченко тощо.

Orsul [25] (Оршул < очевидно, Урс (румунське чоловіче ім'я Ursu, споріднене з жіночим іменем Урсула, що в перекладі українською мовою – «вовк», і відповідно «вовчиця» (Чуч., 566)). Ми не зафіксували на сьогодні саме такого прізвища, однак є похідні: Оршуляк/Уршуляк, Оршулик, Оршулович.

Ostanko [21] (Останко < О- + Stanъ < псл. stanъ, пов'язане з лит. stonas – стан (Ф. III, 745) (пор. композити: Stanimir, Stanislav, Nestan (Sv., 86): Станко, Стано, Станъ (Дем., 36, 44, 63, 82), Станмир, Станицький, Станько (Редько 1969, 207). Компонент **о-** засвідчений у небагатьох особових назвах, частіше такі імена виокремлюють із ойконімії. Це можна, очевидно, пояснити тим, що приєднання **о-** було вторинним явищем (можливо, після скорочення „повноцінних“ композитів) і дещо хронологічно пізнішим, коли імена-композити семантично не окреслювалися. Однак компонент **о-** суто формально виконував функцію члена імені-композита [Купчинська, 2016, с. 121]. В сучасному українському антропоніміконі засвідчено прізвище Останко (48 од.) і похідні (Останков, Останкович).

Pani [21, 24–25] (Пані < Пан (Тр., 285) < Пантелей, Пантелеймон). Прізвища Пані на сьогодні не зафіксовано, але є 247 носіїв антропоніма Пан.

Pantey [25] (Пантей < Пант (пор. Пантьо, Пантя, Пантюх (Тр., 285) + -ей (пор. Микитей, Пилипей (Редько 2023, 250) < Пантелей, Пантелеймон). Омонімного прізвища на сьогодні нема, але є похідне Пантейков.

Panturin [25] (Пантурін/Пантурин < Пантур(а) + -ин < Пант(а) + -ур(а) < Пантелей, Пантелеймон (див. Чуч., 428)). У сучасному українському антропоніміконі засвідчене прізвище Пантурін і його похідні.

Pavlo [21] (Павло < Павло (Тр., 278–280). На сучасному етапі в Україні є 35 носіїв омонімного прізвища.

Pelisan [21] (Пелісан/Пелисан? Важко визначити походження цього антропоніма. Можливо, є помилка в записі.

Pertrenuha [21] (Пертренуга/Пертренуха. Можливо, ця власна назва пов'язана з іменем Петро + -ен (пор. Баден, Груден (Редько 2023, 252) + -уг(а) (пор. Галуга, Маруга (Редько 2023, 299)). Правдоподібно, що в записі антропоніма допущена помилка, бо нам не вдалося знайти ні сучасних прізвищ, ні похідних.

Pribit [21] (Прібіт/Прибит < див. **İpribit**.

Radič [21] (Радіч/Радич < Рад (псл. radъ < * ārda- (Ф III, 429) (пор. композити: Radohost, Radislav, Domarad (Sv., 83)) + -ич (пор. Кузьмич, Лукинич (Редько 2023, 278). На території України функціонують обидва варіанти прізвища.

Radimir [21] (Радімір/Радимир < Радимир (< Радомир – «велик в радості» (Илчев, 417). Такого прізвища в Україні не зафіксовано.

Radul [24] (Радул < Рад (псл. radъ < * ārda- (Ф. III, 429) (пор. композити: Radohost, Radislav, Domarad (Sv., 83)) + -ул (пор. Манчул, Мічул (Редько 2023, 309). Сьогодні є понад 400 носіїв прізвища Радул.

Sak [25] (Сак < Сак (< Ісак, Ісаак (Ред. II, 922)). В Україні на сучасному етапі засвідчено 1128 прізвищ Сак.

Simo [21] (Сімо/Симо < Сім/Сим + -о(-'о) < Симон (Тр., 338–339)).

Solomon [25] (Соломон (Тр., 342–343)). В Україні майже 700 носіїв цього прізвища.

Šahin [21] (Шагін/Шагин/Шахін/Шахин? Походження спірне. Усі чотири варіанти антропонімів існують і сьогодні.

Tanas [25] (Танас (пор. Танась, Танасьо, Танасик) < Атанас/Афанас/Панас (Тр., 282–284). Засвідчено 260 носіїв такого прізвища.

Timak [24] (Тімак/Тимак < Тіма/Тима (< Тим-офій, Євтим, Артим (Керста, 105, 127) + -ак (пор. Андрійчак, Федорчак (Редько 2023, 226). Сьогодні маємо три носії прізвища Тімак, антропонім Тімак зберігся в похідних.

Todor [25] (Тодор < Тодор (Илчев, 486) < Теодор. Таке прізвище зафіксовано на сучасному етапі в Україні, є чимало похідних: Тодорів, Тодорашко, Тодоренко, Тодорюк, Тодораш, Тодорчук.

Todorati (Todoraki) [25] (Тодораті/Тодорати/Тодоракі/Тодораки < Тодораки (Θεόδωραχι) – здрібніле від грецького Тодор (Илчев, 486) < Тодорак (Ред. II, 1058) < Тодор/Теодор.

Todori [21, 24] (Тодорі/Тодори < Тодорі(и) – розширено від Тодор (Илчев, 486) < Тодор/Теодор.

Tondi [25] (Тонді/Тонди < Тонда (на сьогодні є один носій такого прізвища) (< Тон(а) (Илчев, 488) (< Антон, Фома, Хома (Керста, 130; Чуч., 556) + -д(а)). Очевидно, фінальне -и/-і – результат розширення.

Tonodi [25] (Тоноді/Тоноди < Тон(ь)о (Илчев, 489) < Антон) + -д(а)). Видається, що в цьому випадку маємо справу також із розширенням фіналі -и/-і.

Vardula [21] (Вардула < Вардул (< Вард(е) + -ул (Илчев, 102) + -а). В Україні такого прізвища на сучасному етапі нема.

Vasil [25] (Васіл/Васил < Василь (Тр., 60). Крім імені, на сучасному етапі функціонує й омонімне прізвище.

Yanak [25] (Янак < Янак (< Ян (Тр., 415–416) + -ак (пор. Грицак, Юрчак (Редько 2023, 226). В Україні засвідчено таке прізвище і похідні.

Yovan [21] (Йован < Йован (< староболгарське Йоан (Илчев, 226). На сучасному етапі є лише похідні від цього антропоніма.

Yurgi [24–25] (Юргі/Юрги < Юргя (< Гюргя (Илчев, 567) < скорочене від Гюргия (Илчев, 151) < Георгій).

Висновки. Проаналізувавши індекс «Greek, Bulgarian, and South Slavic Names among the Registered Martoloses» (грецькі, болгарські та південнослов'янські імена серед зареєстрованих мартолосів), підсумовуємо:

1) власні назви мартолосів, яких Османська імперія на Балканах у XV–XVII ст. набирає на службу з місцевого християнського населення, котре зазвичай переходило в іслам, свідчать, що антропонімія є стійкішою, ніж нове віросповідання та служба в інтересах завойовників. Це підтверджують твірні основи власних назв мартолосів:

- більшість антропонімів належить до загальнослов'янського канонічного іменника: Andrey, Dimitraş, Dimitre, Dimiti, Dimo, Foro, Hinko, İhnat, İliya, Ivan, Kosta, Kostanti, Kurilo, Levus, Maşko,

Maksim, Manul, Manuliy, Marko, Mişko, Mihaylo, Mikita, Niko, Nikodiy, Nikola, Nikolay, Pani, Pantey, Panturin, Pavlo, Sak, Simo, Solomon, Tanas, Timak, Todor, Todorati (Todoraki), Todori, Tondi, Tonodi, Vardula, Vasil, Yanak, Yovan, Yurgi;

- засвідчено сім одиниць антропонімів, у твірних основах яких маємо композити і відкомозитні назви: Braniç, Diçko, Radiç, Radimir, Radul, Latko (Lanko), Ostanko, Pribit;

- відапелятивних твірних основ виявилось лише дві: Kantari та Muha.

2) вплив турецької мови засвідчено:

- на рівні фонетики в християнських іменах: Girigor, Guri, Gürği, Gürgote;

- на правописному рівні: İpribit (хоч зафіксовано варіант Pribit), İspas, İstati, İstavro, İstoyan, İstrati.

3) виявлено антропоніми із затемненим походженням твірних основ: Pelisan, Pertreñuha, Şahin. Тут, звичайно, можемо аргументувати помилковими записами, адже це пам'ятка XVII ст., написана турецькою мовою, але арабською графікою.

4) для власних назв мартолосів характерним є південнослов'янський фонетичний вплив, однак маємо засвідчений значний відсоток антропонімів, які співзвучні з українськими відповідниками, що важливо для підтвердження загальнослов'янського історичного антропонімікону.

Список скорочень

1. **Дем.** – Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. 172 с.

2. **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ: Наукова думка, 1983–2012. Т. I–VI.

3. **Илчев** – Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969. 628 с.

4. **Керста** – Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. (чоловічі іменування). Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.

5. **Ред.** – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.

6. **Ред. I** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Т. 1. Львів, 2007. 720 с.

7. **Ред. II** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Т. 2. Львів: НТШ, 2007. 1438 с.

8. **Редько 1969** – Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. Київ: Радянська школа, 1969. 256 с.

9. **Редько 2023** – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 552 с.

10. **СПЧ** – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.

11. **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ, 1970–1980.

12. **Тр.** – Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

13. **Ф.** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Москва: Прогресс, 1986–1987.

14. **Чуч.** – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.

15. **Mal.** – Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich zlozonych imion osobowych. *Pracyonomaścyczne*. Warszawa, 1971. №17. 186 s.

16. **Rymut II** – Rymut K. Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny. Т. 2, L–Ż. Kraków, 2001. 772 s.

17. **Sv.** – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 320 s.

References

1. **Дем.** – Demchuk M.O. Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v XIV–XVII stolittiakh ukrainskoho naselennia [Slavic Autochthonous Persons Proper Names in the 14th–17th Centuries of the Ukrainian Population]. Kyiv: Naukova dumka, 1988. 172 s. [in Ukrainian].

2. **ЕСУМ** – Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: u 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1983–2012. Т. I–VI [in Ukrainian].

3. **Илчев** – Ilchev S. Rechnik na lichnite i familni imena u bulgarite [Dictionary of Personal and Family Names among Bulgarians]. Sofiya, 1969. 628 s. [in Bulgarian].
4. **Керста** – Kersta R.Y. Ukrainska antroponimiia KHV1 st. (cholvichi imenuvannia) [Ukrainian Anthroponymy of the 12th Century (Male Names)]. Kyiv: Naukova dumka, 1984. 152 s. [in Ukrainian].
5. **Ред.** – Redko Yu.K. Suchasni ukrainski pryzvyshcha [Modern Ukrainian Surnames]. Kyiv: Naukova dumka, 1966. 216 s. [in Ukrainian].
6. **Ред.І** – Redko Yu. Slovnyk suchasnykh ukrainskykh pryzvyshch u 2 t. [Dictionary of Modern Ukrainian Surnames in 2 Volumes]. T. 2. Lviv: NTSh, 2007. 720 s. [in Ukrainian].
7. **Ред.ІІ** – Redko Yu. Slovnyk suchasnykh ukrainskykh pryzvyshch u 2 t. [Dictionary of Modern Ukrainian Surnames in 2 Volumes]. T. 2. Lviv: NTSh, 2007. 1438 s. [in Ukrainian].
8. **Редько 1969** – Redko YU.K. Dovidnyk ukrainskykh pryzvyshch [Directory of Ukrainian Nicknames]. Kyiv: Radianska shkola, 1969. 256 s. [in Ukrainian].
9. **Редько 2023** – Redko YU. K. Suchasni ukrainski pryzvyshcha (pokhodzhennia, slovotvir, poshyrennia) [Modern Ukrainian Surnames (Origin, Word Structure, Expansion)]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2023. 552 s. [in Ukrainian].
10. **СПЧ** – Slovnyk pryzvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materialy Chernivechchyny) [Dictionary of Surnames: Practical Word-change and Spelling (on the Material of Chernivtsi Region)]. Chernivtsi: Bukrek, 2002. 424 s. [in Ukrainian].
11. **СУМ** – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11t. [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vol.] AN URSS. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv, 1970–1980 [in Ukrainian].
12. **Тр.** – Triiniak I.I. Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian Names]. Kyiv: Dovira, 2005. 509 s. [in Ukrainian].
13. **Ф.** – Fasmer M. Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka: v 4 t. [Etymological Dictionary of the Russian Language]. Moskva: Progress, 1986–1987 [in Russian].
14. **Чуч.** – Chuchka P.P. Pryzvyshcha zakarpatskykh ukraintiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit, 2005. 703 s. [in Ukrainian].
15. **Mal.** – Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich zlozonych imion osobowych [Morphological Structure of Old Polish Compound Personal Names]. *Pracy onomastyczne*. Warszawa, 1971. №17. 186 s. [in Polish].
16. **Рымут ІІ** – Rymut K. Nazwiska Polaków: slownik historyczno-etymologiczny [Polish Surnames: Historical and Etymological Dictionary]. T. 2, L–Ż. Kraków, 2001. 772 s. [in Polish].
17. **Св.** – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení [Old Czech Personal Names and Our Surnames]. Praha, 1964. 320 s. [in Czech].

Література

1. Грозданова Е., Андреев С. Българите през XVI век. По документи от наши и чужди архиви. София: Издателство на Отечествения фронт, 1986. 292 с.
2. Денисюк В.В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. Київ: Міленіум. 2006. 203 с.
3. Дудар Р.В. Нерегулярні частини османського війська: (структура, комплектування, забезпечення). *Українська орієнталістика*: [збірник наукових праць]. 2013–2014. Вип. 7–8. С. 119–125.
4. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003. 168 с.
5. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. Київ: Факт, 2004. 198 с.
6. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів: НТШ, 2011. 734 с.
7. Купчинська З.О. Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону. *Студії з ономастики та етимології*. 2019–2020. Відп. ред. В.П. Шульгач. Київ, 2021. С. 124–144.
8. Купчинська З.О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України. Львів: НТШ, 2016. 1278 с.; 56 картосхем.
9. Купчинська З.О. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. 2021. Вип. 1(45). С. 281–289.
10. Купчинська З.О. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. III. Студії з ономастики та етимології. 2021–2022. Відп. ред. В.П. Шульгач. Київ, 2022. С. 118–132.
11. Купчинська З.О. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. IV. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2022. Вип. 1(47). С. 167–179.
12. Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (Спроба етимологічного словника). Реєстр Війська Запорозького 1649 року: транслітерація тексту. Київ: Наукова думка, 1995. С. 517–567.
13. Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах: монографія. 2-вид. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші. 2012. 344 с.
14. Рідні. URL: <https://ridni.org/karta>
15. Срібняк І.В. Структура та особливості комплектування збройних сил Османської імперії (XIV–XV ст.). *Східний світ*. 2011. № 1. С. 89–98.
16. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–початку XIX ст. (з етимологічним словником). Львів, 2001. 371 с.

17. Яшук Л. Імена та імена-прізвиська розряду «nomina personalia» як джерело прізвисьцевих назв Житомирщини XVI–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. Вип. 71 (частина II). С. 35–44.

18. Kołodziejczyk D. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). *Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.

References

1. Grozdanova E., Andreev S. (1986) *Bŭlgarite prez XVI vek. Po dokumenti ot nashite i chuzhdi arkhivi* [The Bulgarians in the 16th Century. According to Documents from Our and Foreign Archives]. Sofiya: Izdatelstvo na Otechestveniya front. 292 s. [in Bulgarian].

2. Denysiuk V.V. (2006) *v ukrainskii istoriografichnii tradytsii druhoi polovyny XVII–XVIII st.* [Anthroponyms in the Ukrainian Historiographical Tradition of the second half of the 17th–18th Centuries]. Kyiv: Milenium. 203 s. [in Ukrainian].

3. Dudar R.V. (2013–2014) *Nerehuliarni chastyny osmanskoho viiska: (struktura, komplektuvannia, zabezpechennia)* [Irregular Units of the Ottoman Army: (Structure, Equipment, Support)]. *Ukrainian Oriental Studies: [a collection of scientific papers]*. *Ukrainska oriientalistyka: [zbirnyk naukovykh prats]*. Vyp. 7–8. S. 119–125 [in Ukrainian].

4. Yefymenko I.V. (2003) *Ukrayynski pryzvyshechi nazvy XVI st.* [Ukrainian Nicknames of the 16th Century]. Kyiv. 168 s. [in Ukrainian].

5. Kravchenko L.O. (2004) *Prizvyscha Lubenshchyny* [Surnames of Lubenshchyna]. Kyiv: Fakt. 198 s. [in Ukrainian].

6. Krykun M. (2011) *Podilske voievodstvo u XV–XVIII stolittiakh* [Podillya province in 15th–18th Centuries]. *Statti i materialy*. Lviv: NTSh. 734 s. [in Ukrainian].

7. Kupchynska Z.O. (2021) *Defter Mufassal 1681 roku – unikalne dzherelo ukrainskoho onimikonu* [Defter of Mufassal of 1681 – a Unique Source of the Ukrainian Onymicon]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2019–2020. Vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv. S. 124–144 [in Ukrainian].

8. Kupchynska Z. (2016) *Stratyhrafia arkhainoi oikonimii Ukrainy* [Stratigraphy of Archaic Oikonymy of Ukraine]. Lviv: NTSH 1278 s.; 56 kartoskhema [in Ukrainian].

9. Kupchynska Z.O. (2021) *Ukrayynska antroponimiya XVII st. u malovidomomu turetskomu istorychnomu dzhereli* [Ukrainian Anthroponymy of the 17th Century in a little-known Turkish Historical Source]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia*. Vyp. 1(45). S. 281–289 [in Ukrainian].

10. Kupchynska Z.O. (2022) *Ukrainska antroponimiia XVII st. u malovidomomu turetskomu istorychnomu dzhereli. III.* [Ukrainian Anthroponymy of the 17th Century in a little-known Turkish Historical Source]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2021–2022. Vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv. S. 118–132 [in Ukrainian].

11. Kupchynska Z.O. (2022) *Ukrainska antroponimiia XVII st. u malovidomomu turetskomu istorychnomu dzhereli. IV.* [Ukrainian Anthroponymy of the 17th Century in a Little-known Turkish Historical Source]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia*. Vyp. 1(47). S. 167–179 [in Ukrainian].

12. Ostash R.I. (1995) *Do pokhodzhennia pryzvyschovykh nazv Reyestru (Sproba etymolohichnoho slovnyka)* [To the Origin of Nicknames of the Register (An Attempt at an Etymological Dictionary)]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku: transliteratsiia tekstu*. Kyiv: Naukova dumka. S. 517–567 [in Ukrainian].

13. Pakhomova S.M. (2012) *Evolutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh* [Evolution of Anthroponymic Formulas in Slavic Languages]: monohrafia. 2-vyd. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi. 344 s. [in Ukrainian].

14. Ridni. URL: <https://ridni.org/karta> [in Ukrainian].

15. Sribniak I.V. (2011) *Struktura ta osoblyvosti komplektuvannia zbroinykh syl Osmanskoi imperii (XIV–XV st.)* [The Structure and Features of the Composition of the Collective Forces of the Ottoman Empire (14th–15th centuries)]. *Skhidnyi svit*. № 1. S. 89–98 [in Ukrainian].

16. Farion I.D. (2001) *Ukrayynski pryzvyshechi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII–pochatku XIX st. (z etymolohichnym slovnykom)* [Ukrainian Nicknames of the Carpathian Lviv Region at the end of the 18th – beginning of the 19th Centuries (with an Etymological Dictionary)]. Lviv. 371 s. [in Ukrainian].

17. Yashchuk L. (2019) *Imena ta imena-prizvyska rozriadu «nomina personalia» iak dzherelo pryzvyschovykh nazv Zhytomyrshchyny XVI–XVII st.* [Names and Nicknames of the Category «Nomina Personalialia» as a Source of Nicknames of the Zhytomyr Region of the 16th–17th Centuries]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Vyp. 71 (chastyna II). S. 35–44 [in Ukrainian].

18. Kołodziejczyk D. (2004) *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv–Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 672 p., 6 maps [in English].

**PROPER NAMES OF THE MARTOLOS «DEFTER MUFASSAL (CA. 1681)»:
CHARACTERISTICS OF CREATIVE STEMS**

Abstract. The article is devoted to the study of proper names of martolos of the 17th century, which are attested in the little-known Turkish historical source «Defter Mufassal (ca. 1681)». More than 70 anthroponyms have been studied. The objective of the article is to analyze the creative foundations of the Martolos proper names. To achieve the objective, the following tasks are defined: 1) to acquaint the reader with the little-known Turkish historical monument «Defter Mufassal (ca. 1681)»; 2) distinguish the anthroponymy of Martolos of the XVII century; 3) to conduct an analysis of the creative bases of the proper names of people in the index «Greek, Bulgarian, and South Slavic Names among the Registered Martoloses» and compare them with the modern anthroponymicon. The descriptive well analysis and systematization methods are used in the study. Ancient anthroponyms isolated from a historical source are an additional source of the anthroponymicon that functioned on the territory of Slavia in the 17th century. The proper names of people represented in the «Defter Mufassal (ca. 1681)» testify to the antiquity of such onymous formations, the adaptation of borrowed names (especially of Greek origin) on the all-Slavic soil, in particular Ukrainian. The practical value of the article lies in the fact that the identified and analyzed proper names of Martolos replenished the all-Slavic anthroponymicon. As a result of the reconnaissance, the peculiarities of the proper names of the Martolos were established: 1) the proper names of the Martolos, which the Ottoman Empire in the Balkans in the 15th–17th centuries, recruited from the local Christian population, which usually converted to Islam, indicate that anthroponymy is more stable than the new religion and service in the interests of the conquerors. This is confirmed by the creative bases of the proper names of the Martolos:

- most anthroponymy belongs to the all-Slavic canonical noun: Andrey, Dimitraş, Dimitre, Dimiti, Dimo, Foro, Hinko, İhnat, İliya, İvan, Kosta, etc.;
- seven units of anthroponyms are attested, in the creative bases of which we have composites and composite names: Braniç, Diçko, Radiç, Radimir, Radul, Latko (Lanko), Ostanko, Pribit;
- only two appellative creative bases were found: Kantari and Muha.

2) the influence of the Turkish language is evidenced:

- at the level of phonetics in Christian names: Girigor, Guri, Gürgi, Gürgote;
- at the spelling level: İpribit (although the variant Pribit is recorded), İspas, İstatı, İstavro, İstoyan, İstrati.

3) anthroponyms with obscured origin of creative bases were revealed: Pelisan, Pertrenuha, Şahin. Here, of course, we can argue with erroneous records, because this is a monument of the 17th century, written in Turkish, but in Arabic script.

4) the South Slavic phonetic influence is characteristic of the proper names of the Martolos, but we have attested a significant percentage of anthroponyms that are consonant with their Ukrainian counterparts, which is important for confirming the all-Slavic historical anthroponymicon.

Keywords: anthroponymy, martolos, creative stem, all-Slavic proper names, «Defter Mufassal (ca. 1681)».

© Купчинська З., 2023 р.

Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна, Львів); kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

Zoriana Kupchynska – Doctor of Philology, Associate Professor of Professor Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv); kupchynska@gmail.com; orcid.org/0000-0003-0000-0345